

Tekintettel egy határozóra – élőnyelvi szempontból*

Bevezetés

Mi is a tekintethatározó? A kérdésre látszólag gyakorlati példával a legegyszerűbb válaszolni: *Anyagilag megéri*. Van egy állításom, hogy valami *megéri*, és ezt bizonyos szempontok közé szorítom azzal, hogy hozzáteszem: *anyagilag*. Ugyanígy: *bal lábára sántít*. Kijelentésem érvényét, hogy *sántít*, a *bal lábára* pontosítja. A szemfülesebbek joggal kérdezhetnek vissza: a *sántít*-hoz képest a *lábára* mennyiben konkretizálja a jelentést, ha sántítani mindenki a lábára szokott? A magyarázó helyzete tovább bonyolódik, ha szemináriumokon kerül elő a mai köznyelvben kedvelt névutók sora, mint *tekintetében*, *dolgában*, *vonatkozólag*, *kapcsolatban*, *terén*, *nézve*, *képest* és így tovább.

A tekintethatározó lehetséges meghatározásait és példaanyagait számba véve mind leíró, mind történeti nyelvtanainkban kérdéses jelenségekre bukkanhatunk. Szakdolgozatomban az igeneves töisméltések (*látni láttam*, *várva vár*) grammatikai vizsgálata kapcsán, a nekik tulajdonított mondatrészszerop miatt tértem ki az önálló főnévi igeneves tekintethatározók (*Mesélni*, *danolászni nem volt párja*; Szemere 1970: 139) és a határozóragos alakok (*anyagilag megéri*) szintaktikai és szemantikai különbségeire, ám arra nem nyílt lehetőségem, hogy magával a mondatrészszel is foglalkozzam (Nádas 2004: 63–5). Ezt a hiányosságot jelen írásban igyekszem pótolni oly módon, hogy a maguk jelentéstani és grammatikai sokféleségében veszem sorra a nyelvtanok által tekintethatározóként számon tartott mondatrészeket. Egyes, hagyományosan nem vitatott példákat is kénytelen leszek a módosítószók, bevezetőszók vagy partikulák csoportjába sorolni, feltételezve szófajváltásukat. Ezt követően különféle műfajú (előadás, értekezés, híradószöveg) beszélt nyelvi példákon mérem össze előfordulási arányaikat; ezt azért tartom fontosnak, mert az önálló főnévi igeneves tekintethatározóval (*Harapni friss a levegő*; *Mesélni*, *danolászni nem volt párja*) ellentétben, amelynek létre csupán néhány, több száz éves szövegelőfordulás szolgál bizonyítékul, mai beszélt nyelvünkben számos példája él a névutóval vagy ragos névszóval kifejezett tekintethatározónak (*A kérdés tekintetében még nem sikerült dűlőre jutniuk*). Noha vizsgálatom elsődleges célpontja az egyszerű mondat határozója, amennyiben ez elengedhetetlennek bizonyul, kitérek a tekintethatározói mellékmondatokra is.

* Ezúton mondok köszönetet Lengyel Klárának és Keszler Borbálának a cikkhez nyújtott segítségükért és türelmükért. Készült az OTKA T-46179 számú pályázat támogatásával.

Kérdések és válaszok a tekintethatározóra

A mondatrész vizsgálata elején kézenfekvő, hogy számba vegyük a tekintethatározó meghatározásait, amelyeknek a latin nyelvtanokig visszanyúló hagyományuk van (vö. *ablatus limitatio*: *mente captus* 'szellemileg korlátozt'; *Agészilaos altero pede claudus fuit* 'Agészilaosz fél lábára sánta volt'; Nagy–Kováts–Péter é. n. 119). Minderre szakdolgozatomban is sort kerítettem,¹ és arra a következtetésre jutottam, hogy nyelvtanaink alapján „...a tekintethatározói bővítmény az alaptagban foglalt állítás, értékelés igazságtartalmát helyezi bizonyos feltételek, korlátok közé, azaz szűkíti annak érvényességi, felhasználhatósági körét. Például: *Kati rendes lány* – ez egy általános kijelentés, amelyet tekintethatározóval megtoldva konkretizálhatunk: *Kati külsejére nézve rendes lány*” (Nádas 2004: 56–7). Mégsem világítottam rá eléggé, hogy a korlátozás szempontja önmagában nem elég, hiszen egy tipikus alárendelő szintagma bővítménye természetéből fakadóan korlátozza, megszorítja az alaptag jelentését (a *küüüő szakács* a *szakácsénál* szűkebb körű; vö. Keszler 2000a: 352). Az egyes határozófajták alptagjuk különféle körülményeire (idő, hely, mód, állapot stb.) utalnak, így rengeteg példában érhető tetten a korlátozás bizonyos foka: *elbírom* – *nehezen bírom el; ott leszek* – *hétkor ott leszek*. Amennyiben kizárólag az állításon végzett megszorítás lenne a szempont, a tekintethatározósnak tartott szerkezetek pusztán egy képzeletbeli piramis csúcsán helyezkednének el, amelynek alján az alárendelő szintagma, közepén pedig a határozós alárendelő szintagma található.

A kérdés tovább árnyalódik, ha a határozóknak régebbi, mód- és állapotféle csoportra osztó besorolását nézzük, hiszen az egyes nyelvtanok kategóriái a fogalomdefiníció teljes azonosságáig elnére térnek el egymástól (kiemelések tőlem):

I. MMNyR. (1962):

Az állapotféle határozók

Az állapotthatározó

- a) Valóságos állapotthatározók: 1. *Hogyan? Milyen állapotban?*
2. *Miként? Miül? Minek?*
3. *Számállapot-határozó*

b) A körülményhatározó

c) **A tekintethatározó**

II. MMNy. (1968):

A módféle határozók

1. A módhatározó
2. Az eszközhatározó
3. A fok- és mértékhatározó
- 4. A tekintethatározó**
5. Az okhatározó
6. A célhatározó

¹ Emlékeztetőül álljon itt néhány meghatározás, amelyek alapján következtetésemet annak idején levontam (Nádas i. h.): Berrár 1967: 448 – „A mód-, de még inkább a fokhatározóval rokon tekintethatározót akkor használjuk, amikor a mondat állítmánya (nagyon gyakran melléknév) csak bizonyos megszorítással, részben, valamire nézve, valamilyen tekintetben érvényes.” Rác 1968: 324 – „A tekintethatározó azt fejezi ki, hogy – a cselekvés-, történés-, minőség- vagy mennyiségfogalmat jelölő – alaptagban foglalt megállapítás milyen szempontból, milyen megszorítással érvényes.” Szemere 1970: 69 – „A tekintethatározó azt fejezi ki, hogy az alaptagban foglalt cselekvés, történés, minőség milyen szempontból, milyen megszorítással érvényes.” Keszler 2000b: 440–1 – „A tekintethatározó azt fejezi ki, hogy a cselekvés-, történés-, minőség- vagy mennyiségfogalmat jelölő alaptagban foglalt megállapítás milyen szempontból, milyen megszorítással érvényes.”

Hogy miként kerülhetett a kérdéses határozó hol az egyik, hol a másik csoportba, arra részben választ ad a szerzők indoklása: B. Lőrinczy Éva a megengedő szerkezetek kapcsán azt emeli ki, hogy egyes határozók, például a *dacára*, *ellenére*, *mellett* névutósok leginkább az állapotthatározókkal mutatnak rokonságot, mivel lényegük a megengedés, pontosabban valamilyen megengedett körülmény, állapot kifejezése; az állapotthatározók közé sorolásukat pedig leginkább jelentésük kívánja meg. (B. Lőrinczy 1956a: 279). A határozói mellékmondatok rendszerét ismertetve is azt vallja, hogy „a valóságos állapotthatározóknak a körülmény- és tekintethatározókkal való szoros kapcsolata nyilvánvaló” (B. Lőrinczy 1956b: 451). Rác Endre a határozók osztályzásának kapcsán azonban megjegyzi: az állapotthatározók épp abban térnek el a módhatározóktól, hogy szerkezetileg az igei állítmánnyal, értelmileg azonban az alánnyal, tárggyal vagy határozóval vannak kapcsolatban; a módhatározók viszont mindkét szempontból az állítmányhoz köthetőek (Rác 1957: 229).

A Magyar grammatika határozórendszere már nem a hely-, idő-, állapot- és módféle, valamint az állandó és egyéb határozócsoportokon, hanem azon a megkülönböztetésen alapul, hogy a kérdéses mondatrész szabad vagy kötött bővítmény, tehát vonzat-e. Az előző rendszerezéssel szembe helyezkedve, ahol mind jelentéstani, mind szintaktikai alapon képződtek halmazok, egységesen kívánja alkalmazni a vonzat – szabad határozó szempontot, mivel azonban az aszemantikus (nem pontosan körülhatárolható jelentésű) és a hasonlító határozón kívül mindegyikük előfordulhat szabadként, a rendszerezésben a régi elnevezések (köztük a tekintethatározó is) immár két oszlopba kerülnek. Így kötött határozó a *bővelkedik valamiben* (a korábbi nyelvtanokban – vonzat lévén – nem is mindenhol minősült tekintethatározónak, leginkább állandó határozó volt a neve), szabad határozó a *látszatra gyenge fiú* (vö. Keszler 2000b: 425, 426).

Történeti nyelvtanaink a tekintethatározót a hely- (*vastag volt derekában*), eszköz- (*zammal hetuenen*) és módhatározóragokból (*-int*) eredeztetik, leginkább a mód- és mértékhatározóval való rokonságát ismerve el (Berrár 1957: 112, 113; S. Hámori 1995: 465; Horváth 2003: 455).

E felosztásokhoz – a teljesség kedvéért – talán nem haszontalan további érdekességet említeni a szakirodalomból. Kalmár Elek határozórendszer-kísérletében a társhatározóból vezeti le a tekintethatározót, arra hivatkozva, hogy a *bűnös/hasonlít valamiben* szerkezet határozói akár ki is hagyhatók a mondatból, csupán korlátozzák állításunkat: „mintha csak kísérnék az alanyt, véletlenül megvolnának mellette” (Kalmár 1902: 343–60). A szempontok tehát az állapotthatározóiakkal függnek össze, az eredmény mégis eltér attól.

Mint látható, a fenti szakirodalmak egyazon szerkezet tulajdonságából kiindulva nemegyszer más következtetéseket vonnak le, nagyrészt aszerint, hogy határozórendszerük milyen szempontokra épül. A korlátozás, bizonyos keretek közé szorítás mint jelentéstani fogódzó a kezdetektől fogva a tekintethatározó fontos ismérve, ezért következetesnek tartom, hogy a legújabb leíró nyelvtanban vonzatok is szerepelnek tekintethatározóként. Vonzat és szabad bővítmény vizsgálatok azonban magára a korlátozásra is új aspektusból kell tekintenünk, hiszen kötelező vonzat esetén szükségképpen jelen kell lennie a bővítménynek (Keszler 2000a: 355–8). Ilyenkor tehát nem vethető össze az állítás és a hozzá képest korlátozó értelmű határozó (kötelező vonzat nélkül ugyanis agrammatikus alakot kapunk, vö. szabad határozó: *megéri* – *anyagilag megéri*, de vonzatként: **Péter jártas* – *Péter jártas a matematikában*), amelyet – mint láttuk – e határozófajtánk definíciójában és magyarázatában egyaránt használ a szakirodalom.

Az eddig tárgyaltaktól eltérő felfogást képvisel Károly Sándor, aki – tudomásom szerint a magyar szakirodalomban először – részletesen kitér arra, hogy a tekintethatározó terminus alá több, egymástól eltérő esetet rangsorolunk, amelyek egyébként igen hatékonyan megkülönböztethetőek egymástól (Károly 1969: 194–202). Transzformációs módszerével két típust különít el: az egyiket *szempontból*-viszonynak hívja, jelentését pedig a következőképpen írja le: „valaki vagy valami, ha valakinek vagy valaminek az elvei, helyzete szerint (elveihez, helyzetéhez, törvényeihez, szabályaihoz mérve) ítéljük meg, vagy ha valakihez vagy valamihez való viszonyát, kapcsolatát nézzük, vagy valamilyen eljárás szerint nézzük, akkor ilyen és ilyen” (Károly i. m. 195). Első látásra körülmé-

nyesnek hat, ám ha módszeresen a végére járunk, a hagyományos nyelvtanokkal való párhuzama sem tűnik lehetetlennek. A példamondatok alapján ugyanis azok az esetek tartoznak ide, amelyeknél egy állításon – amely önmagában is megáll – bizonyos műveleteket végzünk, ezáltal árnyalva annak eredeti jelentését: *Ez homályos a számomra – Ez homályos a számomra történeti szempontból; A film sikeres – A film művésziileg sikeres.* A szerző szerint közös tulajdonságuk az is, hogy feltételes kötőszóval bevezetett mellékmondatba emelhetőek. (A módszer korántsem ismeretlen, hiszen a *látni láttam* szerkezetet is ez alapján sorolják a tekintethatározók közé: *Ha a látást nézzük / Ha a látást kérdezed, bizony láttam.*)

Vegyünk sorra néhány transzformációt (kiemelések tőlem):

1. *A parasztság jogilag szabad.*
A parasztság, ha a joghoz való viszonyát nézzük, szabad.
2. *A mondat nyelvtanilag hibás.*
A mondat, ha a nyelvtan szabályai szerint ítéljük meg, hibás.
3. *Móricz látszólag egyszerű.*
Móricz, ha a látszat szerint ítéljük meg, egyszerű.

A harmadik mondatot elnézve fontos megjegyeznünk, hogy bár a jelentés körülírásában játszott szerepük elvitathatatlan, az efféle átalakítások tévútra vezethetnek. A *látszólag* ugyanis egyes esetekben nem tekintethatározó, hanem módosítószó; kiegészítendő kérdésre nem, ám eldöntendő kérdésre felelhetünk vele: *Egyszerű? – Látszólag.* (A további szempontokhoz vö. Kugler 2000b: 300; Uő 2001: 233.)² A korlátozás, bizonyos feltételek közé szorítás vagy akár ennél halványabb jelentéstartalom nyomán elindulva könnyen határozói minőséget tulajdoníthatunk olyan szavaknak, amelyek mondatrészszerp betöltésére is alkalmatlanok. (Ugyanezt tapasztaltam a morfológiailag állandósult főnévi igeneves töisméltéleknél is, ahol a tő és referencia azonossága miatt nem beszélhetünk alaptag-bővítmenyi viszonyról, tehát alárendelésről sem, hiszen az eredmény sokkal inkább partikulával egyenértékű: *látni láttam* 'tulajdonképpen láttam, [de...]'.)

Térjünk most vissza Károly Sándor rendszerezésére. A tekintethatározók másik csoportját *-ban*-viszonynak hívja, amelynek tagjai abban egyeznek meg, hogy átalakíthatóak alannyá, és részegész, dolog-tulajdonsága relációban állnak állítmányokkal.

² Néhány további támpont, amelyek alapján az alak szófajisága megkérdőjelezhető (a Kugler i. m. 233–5 által említettek próbája a *látszólag*on): 1) Kérdéspróba: *Hogyan/Milyen szempontból egyszerű Móricz? – *Látszólag.* 2) Mondatpróba: *Egyszerű Móricz? – Látszólag.* 3) Fókuszpróba (a mondat forrása: google.hu): *Látszólag feltörték a DVD-lemezek másolásvédelmét – *Látszólag törték fel a DVD-lemezek másolásvédelmét* (és nem valójában). Károly példamondata – tekintve, hogy nem igekötős igével operál – grammatikusabb mondatot eredményez, ám igekötővel ellátva ugyanolyan szokatlan, mint az előbbi: **Látszólag mondható el, hogy Móricz egyszerű.* 4) Főmondattá alakítás: *Móricz látszólag egyszerű. *Látszólag elmondható, hogy Móricz egyszerű, ugyanakkor: Látszik/Látható (az), hogy Móricz egyszerű.* 5) Hozzátoldás: **Móricz egyszerű, mégpedig látszólag.* 6) Tagadás: **Móricz nem látszólag egyszerű.* 7) Premisszapróba (*ha...*, *akkor...* szerkezet feltétele): *?Ha látszólag keresi a társaságot, akkor kedvesebbnek kellene lenned vele; ?Ha látszólag egyszerű, akkor még meggyülhet a bajunk.* 8) Mondatfajtapróba (kérdő mondat kivételes esete): *Látszólag egyszerű?* 9) Névmásítás: *Móricz látszólag egyszerű – *Úgy egyszerű Móricz, hogy az/úgy látszik.* 10) Közbe- és hátravetés: *Móricz egyszerű – látszólag. Feltörték a DVD-lemezek másolásvédelmét – látszólag; Feltörték – látszólag – a DVD-lemezek másolásvédelmét.* Végül vö. Kugler i. m. 233: „A valószínűleg szót és a hozzá hasonló viselkedésű szavakat (pl. *alighanem, állítólag, biztosan, bizonyára, feltehetőleg, kétségkívül, kétségtelenül, látszólag, talán, természetesen*) én is módosítószónak neveztem...” (kiemelés tőlem).

*Ez a regény szerkezetében/szerkezetét tekintve/szerkezetére nézve egyszerű.
Ennek a regénynek a szerkezete egyszerű.*

A két csoport elhatárolása kapcsán meg kell jegyezni, hogy a *szempontból*-viszonyhoz hasonlóan a *-ban*-viszony mondatai is átalakíthatóak feltételes kötőszóval bevezetett mellékmondatá (Ez a regény, ha a szerkezetét nézzük, egyszerű), ily módon ez nem tekinthető perdöntőnek. Habár az alannya transzformálhatóság csábítóan tűnik,³ vegyük észre, hogy a *szempontból*-viszony második példamondata is átalakítható alannya (Ez a mondat **nyelvtanilag hibás** – Ennek a mondatnak a **nyelvtana hibás**), így azonos az öt megelőző *Ez a regény szerkezetében egyszerű* esettel. Kétségtelen azonban, hogy a latin nyelvtenok által is említett *fél lábára sánta, bal szemére vak, mindkét fülére süket* szószerkezetek tagjai ebbe a kategóriába tartoznak (hiszen alannya alakíthatóak: *fél lába sánta, bal szemre vak, mindkét füle süket*), a másiktól pedig egyértelműen kiszorulnak (**ha a bal szemét nézzük, vak; *a bal szemre szempontjából vak*), ily módon mégiscsak csoportképző tulajdonságról beszélhetünk.

Mindent összevetve, Károly Sándor felosztása úttörő kísérletnek tekinthető akkor is, ha egyes alakok mindkét kategóriába beleillenek, hiszen a bizonytalanságokra okot adó jelentéstani szempont mellé – noha alapvető létjogosultságát nem tagadta, sőt elengedhetetlennek tartotta – beemelte a transzformációt is. Szerencsétlennek és kevésbé informatívnak tartom ugyanakkor a nyelvészeti terminológiának szokatlan *-ban*-viszony terminust, amelyet talán üdvösebb lett volna tulajdonságviszonynak nevezni. Leginkább afelé hajlanék, hogy a károlyi felosztás e két csoportjára a latin grammatika által ismert *respectivust* és *limitationist* alkalmazsam, különösen, mivel az utóbbi teljességgel lefedi az alannya alakíthatóság kritériuma.

A tekinthetető lehetséges kifejezőeszközei – határesetek

A rendelkezésünkre álló szakirodalmak közül a tekinthetető kifejezőeszközeinek legkiemelkedőbb példatáraként a Rácz–Szemere-féle Mondattani elemzések (a táblázatban ME) és az erre támaszkodó egyetemi tankönyv (MGr)⁴ szolgálhat, ezért választottam őket összefoglaló táblázatomban alapjául, amelyet saját gyűjtéssel is kiegészítettem (S). A figura etymologicás alakokat (*jónak jó, látni láttam*) nem tartom tekinthetetőzőnek, így nem is szerepeltetem felsorolásomban. A Magyar grammatika által említett határozószói példákat (*lényegében, általában*) szándékosan hagytam ki, mivel szófajiságuk erősen megkérdőjelezhető. Az *Általában meg vagyok vele elégedve* mondat eleme a módosítószókkal mutat rokonságot, és az előfordulások tanúsága szerint többféle szófaji értékben használatos: *A ház alapjában erős szerkezetű* ('alapját tekintve', itt határozószó-szerű: *Milyen téren erős szerkezetű a ház? – Alapjában*); de: *Alapjában sem értek vele egyet* ('alapjában véve'; 'alapvetően?'; módosítószó- vagy partikula-szerű; vö. kérdéspróba: *Milyen szempontból nem értek vele egyet? – *Alapjában*). A *lényegében jó* példa ugyanilyen kérdéseket vet fel: mondatfajtától függően felfogható partikulának (*Lényegében jó volt az előadás, azaz* 'tulajdonképpen jó volt az előadás') vagy tartalmas mondatrésznek ('Lényegét tekintve, azaz mondanivalóját, velejét illetően jó volt az előadás', de hosszát tekintve már nem). A károlyi módszert segítségül hívva az

³ Különösen az önálló főnévi igeneves tekinthetetőzők esetében, ahol sokszor csak a szövegkörnyezetből derül ki a voltaképpeni mondatrészszerep: *harapni friss* 'a harapás friss' – alany, de: *harapni friss [a levegő]* 'a levegő a harapást tekintve friss' – tekinthetetőző; ezt transzformálva a kiinduló mondat alanya birtokos jelző, a főnévi igeneves tekinthetetőző pedig alany lesz: a *levegő harapása friss*.

⁴ Így értelemszerűen csak azt a példát jelölöm MGr.-val, amelyik a Mondattani elemzésekben nem található meg (Keszler 2000b: 441).

alábbi transzformációk végezhetőek el, persze csak akkor, ha valóban fennáll az előadás: lényege viszony, azaz tekintethatározóval van dolgunk:

Lényegében jó volt az előadás.

Az előadás jó volt lényegében.

Az előadás lényegét tekintve jó volt.

Az előadás, ha a lényegét nézzük, jó volt.

Az előadás lényegét tekintve / lényegében jó volt, de hosszát tekintve már nem.

Az árnyaló partikulái értékben már nem működik a transzformáció, illetve minden lehetséges grammatikus eredmény az első mondat struktúrájához vezet el, abból adódik:

Lényegében jó volt az előadás 'Tulajdonképpen jó volt az előadás'.

Az előadás, ha a lényegét nézzük, jó volt ≠ *Tulajdonképpen jó volt az előadás.*

?Az előadás lényegében ('tulajdonképpen') jó volt, de hosszában már nem.

Hogy e kétféle viszony egyes esetekben összefonódik, azt egy beszélt nyelvi példa jelzi leginkább, amelyben az első tagmondat *látszólagja* mellett felbukkan egy *úgy tűnik* is (indokoltnak látom tehát, hogy e példában mindkét feloldás megállja a helyét):

*Noha látszólag minden a régi, és minden látnivaló megtekinthető lenne, a bizalom úgy tűnik, hosszú időre megcsappant Palesztina iránt.*⁵

Figyelembe véve, hogy a fentiekhez hasonló eldöntetlenséget nem tapasztaltam vele kapcsolatban, táblázatomban a *külsőleg* lett a határozósói kifejezőeszköz reprezentánsa. Fontosnak tartom ugyanakkor megjegyezni, hogy e szavunk módhatározóként is előfordul (vö. *külsőleg alkalmazandó gyógyszer*: módhatározó – *külsőleg semmi érdekeset nem láttunk a borítékon*: tekintethatározó).

A példákat elnézve, illetőleg az előzőek nyomán egyre világosabbá válik, hogy a tekintethatározó nem tartozik az egyértelműen meghatározható mondatrészek közé. Óvatlanul közé sorolhatunk olyan határozókat is, amelyek valamilyen szinten korlátoznak (nagyon gyakran merül fel aszemantikus vonzatok kapcsán a tekintethatározói jelleg), de mint láthattuk, előfordulhat, hogy a tekintethatározóként elemzett szavak megszorító, korlátozó jelentése mögött valójában árnyaló partikulái, módosítószói tulajdonság bújlik meg (*mindent összevéve; alapjában, lényegében*). A táblázat fő mondanivalója véleményem szerint leginkább a (ragos) névszók melletti elemek névutóvá válásának eldönt(het)etlensége,⁶ hiszen a mondatelemzés számos művelete ettől függ; erősen névutó-szerűek (inkább viszonyjelölők, mint tartalmas szavak), ezért a táblázatba kívánkoznak az *ügyében, kérdésében* alakok, noha a világosan megfigyelhető morfológiai tagoltság ragos főnévi mivoltukat sugallja (*Nem jutottunk dülöre az utazás kérdésében/ügyében*). Legfigyelemreméltóbb jele ennek a *való* segédszóval alkotott szerkezet, amelyet a kiinduló ragos névszói érték hívhatott életre (*a hi-degre való tekintettel – tekintettel a hidegre*):

„Hogy kimelegedjék, ugrándozott, s jó nagyokat lépett,

A hidegre való tekintettel énekelni kezdett.”

⁵ Forrás: Magyar Televízió, Esti híradó.

⁶ Vö. Balogh 2000a: 260; ugyanakkor érdekes összevetni a határozói igenevekből alakult névutókkal (*nézve, tekintve*), amelyek szintén átestek egyfajta „értékcsökkenésen” (Lengyel Klára kifejezése), szervetlenné váltak (ide tartozik az *alapjában véve* is), így pedig a módosító szerkezetekkel mutatnak rokonságot. (Vö. Lengyel 1986:181–217).

A tekintethatározó lehetséges kifejezőeszközei

jellemző szófaj	kifejezőeszköz	példa
ragos névszó	-ra/-re (ME)	<i>termetre hasonló, fél lábára sánta</i>
	-ban/-ben (ME)	<i>Arcban feltűnően hasonlítanak egymáshoz.</i>
	-lag/-leg (ME)	<i>A festő művészileg kitűnően oldotta meg feladatát.</i>
névutós névszó	dolგában ('illetően') (MGr)	<i>A fizetés dolგában nem sikerült megegyezniük</i>
	esetében (S)	<i>A tarifák esetében nagyobb az áremelkedés.</i>
	illetően, illetőleg (ME)	<i>A részleteket illetően később állapotunk meg.</i>
	felől ('szempontjából') (S)	<i>A józan ész felől akár egyet is érthetünk.</i>
	fokig (S)	<i>Bizonyos fokig meg tudom érteni a döntését (komplex fok- és tekintethatározó).</i>
	kapcsolatban, kapcsán (ME)	<i>Az építkezéssel kapcsolatban / Az építkezés kapcsán nehézségek támadtak.</i>
	képest (ME)	<i>Az öregúr korához képest fürge (komplex fok- és tekintethatározó).</i>
	kérdésében (S)	<i>Az átalakítás kérdésében sikerült megállapodni.</i>
	mérten, mérve (ME)	<i>Az igényeket csak a lehetőségekhez mérten elégíthetjük ki (komplex fok- és tekintethatározó).</i>
	nézve (ME)	<i>Foglalkozására nézve gyorsíró volt az országházában.</i>
	szempont(já)ból (ME)	<i>A darab a jó ízlés szempontjából kifogásolható.</i>
	oldaláról (S)	<i>Az ésszerűség oldaláról (nézve) igazat kell adnom neked.</i>
	szerint (ME)	<i>Az édesanyám kora szerint lánya lehetett volna a tanár úrnak.</i>
	tekintetében, tekintve (ME)	<i>A szállás tekintetében / A szállást tekintve nincsenek különös igényeink.</i>
	terén (ME)	<i>A termelékenység fokozása terén számottevő eredményt értünk el.</i>
	ügyében 'illetően' (S)	<i>Az éhező kutyák ügyében még nincs megoldás.</i>
	vonatkozásában (S)	<i>A felek megegyeztek a javak elosztásának vonatkozásában.</i>
	viszonylatában (S)	<i>Elrendelte a hírzárlatot az osztály viszonylatában.</i>
	véve (S) ⁷	<i>A körülményeket tekintetbe / figyelembe véve semmilyen panasza nem lehet.</i>
	vonatkozólag, vonatkozóan (ME)	<i>A továbbiakra vonatkozólag később intézkednek.</i>
főnévi igenév	-ni (ME)	<i>Mesélni, danolászni nem volt párja.</i>
határozószó	pl. külsőleg (MGr)	<i>Külsőleg megfelelő.</i>
névszó vonzata	pl. tapasztalt, jártas, ügyes, szerencsétlen <u>valamiben</u> (ME)	<i>Magdi igencsak tapasztalt / ügyes / jártas / szerencsétlen a vizsgázásban.</i>
	vki / vmi káros, hasznos, allergiás <u>valamire</u> (S)	<i>A dohányzás káros az egészségre; Mari allergiás a macskaszőrre.</i>

⁷ Ám ezt meg kell különböztetnünk a bevezető szói értékű *alapjában véve, egészében véve* szókapcsolatoktól.

A látszólagos egyezés ellenére a *tekintettel* nem minősül valódi bővítménynek (így ragos névszónak sem), hiszen míg a hátravetett (jelzői értékű) határozóknál átalakítható a szerkezet alany-állítmányi viszonyra (*a tömegtől való félelem: félelem a tömegtől – fél a tömegtől*),⁸ a *tekintettel* már kiürült annyira, hogy elsődleges jelentése ('valaki tekint valakire') ne térhessen vissza egy transzformáció során (*a hidegre való tekintettel – tekintettel a hidegre – *tekint a hidegre*). Ez az egyik kapaszkodó lehet a névutó és a ragos főnév elkülönítésében.

A nyelvhelyességi problémák (l. „*A kockázatok és mellékhatások tekintetében...*” és hasonló terpszekdő kifejezések) különös figyelmet követelnek; ki-ki saját tapasztalatából tengernyi példát hozhat a hivatali-jogi szaknyelvből (a Google kereső alapján: *ÁSZF jogszerűségi vizsgálat a minőségi mutatók vonatkozásában*). Felteszem, hogy a *hidegre való tekintettel* és a *szempontokat tekintetbe véve* alakokat is a közkedvelt terjengősség tartja életben, és ugyanezen okból válhattak közhelyszerűvé, esetenként az ironia hordozójává (*az érdeklődés hiányára való tekintettel az előadás elmarad; a sikerre való tekintettel a zenészek megismételték koncertjüket; sőt az éhségre való tekintettel a menzán dupla adagot mértek; nemre és fajra való tekintet nélkül bárki bejöhet a moziba*).

Élőnyelvi vizsgálat és statisztika a tekintethatározóról

Írásom további részében saját gyűjtésem eredményeit, illetve az egyes szövegtípusok számarányait ismertetem. Munkamódszerem a következő volt: kiválasztottam egy nyelvészeti témájú, egy hivatalos stílusú és egy „semleges” szöveggörpuszt, ezekben vizsgáltam a kérdéses határozók mennyiségét és eszközeit, ügyelve arra, hogy az egyes tételek közelítőleg egyformák legyenek (5000 szövegű +/- 1%). Mindhárom esetben hanghordozóról történt a lejegyzés, ám egyikük nyilvánossága lényegesen nagyobb a fennmaradó kettőnél (egyetemi előadások és értekezletek): tévécsatornák 2001-es újévi híradóját tartalmazza. A szövegfajták megválasztásánál a fő szempont az volt, hogy legalább kettőnek kisebb-nagyobb kapcsolata legyen a hivatali nyelvvel, amelyben elvárásaink szerint túlsúlyban vannak a terpszekdő kifejezések.

1. szöveg: műfaja esti tévéhíradó (Duna TV és RTL Klub, 2001. január 1.)

Tehtethatározó: összesen 11, ebből 5 névutós névszó, amelyből 1 alárendelő összetett mondat főmondatának utalószavával alkot szerkezetet (*arra vonatkozóan, hogy...*); 6 ragos névszó.

<u>Névutók:</u>		<u>Határozóragok:</u>	
<i>szerint:</i>	2	<i>-lag/-leg:</i>	2
<i>tekintve:</i>	2	<i>-ban/-ben:</i>	3
<i>vonatkozóan:</i>	1	<i>-ra/-re:</i>	1
Összesen:	5	Összesen:	6

2. szöveg: Műfaja bizottsági ülés (Magyar Nyelvi Bizottság).*

Tehtethatározó: összesen 12, ebből 9 névutós névszó, amelyből 1 összetett mondat utalószavával alkot szerkezetet (*arra vonatkozólag, hogy...*), 3 ragos névszó.

⁸ Balogh 2000b: 447–8.

* A 2. és a 3. szöveg a Mai Magyar Nyelvi Tanszék Beszélt nyelvi gyűjteményéből való.

<u>Névutók:</u>		<u>Határozóragok:</u>	
<i>dolgában:</i>	2	<i>-lag/-leg:</i>	1
<i>tekintetben:</i>	1	<i>-ban/-ben:</i>	2
<i>mérve:</i>	1	Összesen:	3
<i>illetőleg</i>	1		
<i>szempontjából</i>	1		
<i>szempontból</i>	2		
<i>vonatkozólag</i>	1		
Összesen:	9		

3. szöveg: műfaja egyetemi előadás (30 év körüli férfi, témája az orosz irodalom). Tekintet-határozó: összesen 16, ebből 11 névutós névszó, amelyből 1 alárendelő összetett mondat főmondatának utalószavával alkot szerkezetet (*arra vonatkozóan, hogy...*); 5 ragos névszó. Szerkezeti különlegességek: 2 egyszerű kapcsolatos mellérendelés, egy ízben névutó nélkül: **a mi szempontunkból és az író szempontjából; kérdések és ellentmondások dolgában**. További 1 hiányzó, de odaértendő névutó: *Tehát nemcsak ezzel kapcsolatban, szóval, valami mással [kapcsolatban], az eddigiek során valami más felmerült, ami nem elég világos még... lehet rákérdezni*.

<u>Névutók:</u>		<u>Határozóragok:</u>	
<i>kapcsolatban:</i>	3	<i>-lag/-leg:</i>	3
<i>szerint:</i>	1	<i>-ban/-ben:</i>	2
<i>szempontjából</i>	3	Összesen:	5
<i>kapcsán</i>	1		
<i>dolgában</i>	1		
<i>értelmében</i>	1		
<i>viszonylatában</i>	1		
Összesen:	11		

A három szövegrész összevetéséből kiderül, hogy a beszélők a tekintethatározók megannyi példájával élnek mondanivalójuk megformálása során: az utolsó mind számban, mind választékoságban kiemelkedik a többi közül. Az irodalmi témájú előadás mellett a nyelvészeti ülésen felszólalók névutós szerkezeteinek használata is figyelmet érdemel. Az eredmény egészét tekintve is meglepő a *viszonylatában, értelmében* megjelenése, amelyeket leginkább írott hivatali szövegekben van alkalmunk megfigyelni.

Az általam vizsgált szövegrészek megegyeznek abban, hogy előadás formájában hangzottak el, így grammatikai szerkesztettségüket tekintve is közelebb állnak az írásbeliséghez, mint a spontán beszéd. Későbbi kutatásomban ezért néhány jellegzetességet (*valamire való tekintettel; valamit tekintetbe véve*) részletezni kívánok kötetlen élőnyelvi anyagban és jogi szövegben egyaránt. Utóbbiban a körülírás olyan nyakatekert szintagmaláncozatokat hívhat életre, mint a **fuji vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról szóló 2000. június 29-i 2000/43/EK tanácsi irányelv**. További érdekesség, hogy nemcsak az egyes viszonyozók (névutók, segédzők, névutómellékevek), hanem maga a tekintethatározó is túlsúlyba kerülhet a mondatokban, például egymást követő eltérő kifejezőeszközök formájában: *„Az Európai Egészségbiztosítási Kártyával rendelkező, ellátásra jelentkező személyek a tervezett tartózkodásukra való tekintettel orvosi szükségessé váló szolgáltatásokban részesülhetnek az adott tagországi biztosítottaknak megfelelő feltételekkel”* (Forrás: cuvonal.hu). Élőszóban – különösen spontán beszédben, ahol memóriánk erős határt szab a szintaktikai bonyolultságnak – ez szinte kivitelezhetetlen még akkor is, ha a körülményeskedés tudatos vagy tudattalan igénye fennáll. Mégis hiba volna azt hinni, hogy mindez a tekintethatározó sokféleségének vagy különlegességének köszönhető; legalább ilyen gyakoriak a *bizonyos okokból kifolyólag* és *valamilyen okból adódóan* formák.

Összegzés

Írásom célja nem pusztán az volt, hogy körképet adjak a tekintethatározó szakirodalmi megítéléséről, hanem az is, hogy rávilágítsak néhány szó szófaji besorolásának bizonytalanságára, eldöntetlenségre (határozószó – módosítószó; ragos névszó – névutó). Egyik határozórendszer mellett vagy ellen sem foglaltam állást – mindegyiknek megvan a maga többléte a másikhoz képest, éppen ezért számolnunk kell velük –, ám kérdéses határozónk is példa rá: az eltérő perspektíva eltérő besorolást eredményez, miközben a mondatrész definíciója évtizedek óta vesszøre pontosan meg egyezik. A tekintethatározó lehetséges kifejezőeszközei közül leginkább a névutósok terjednek oly módon, hogy más (elsődlegesen például módhatározói) minőségben használtakat tekintethatározóként alkalmazunk, ám e közkedveltség folyamán az azt is elképzelhetőnek tartom, hogy a ragos alakok lesznek terheltebbek (elsősorban a *-lag/-leg*, *-ban/-ben* határozóragok jöhetnek szóba). A körülményesség, terpeszkedés azonban nem egy helyen aggasztó: gyakoriak a többszörös névutós szerkezetek (*a minőség szempontjából nézve; az áremelkedés viszonylatában nézve*) és az egyéb segédszókkal párosuló megoldások (*a hidegre való tekintettel*). Mindezzel együtt – Károly Sándor egyik transzformációját kölcsönözve – remélem, hogy ha a hasznosságot nézzük, vizsgálódásom és gyűjteményem nem volt hiábavaló, és néhány gondolatébresztő adalékkal tudott szolgálni a nyelvészet számára.

SZAKIRODALOM

- Balogh Judit 2000a. A névutó. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 259–63.
- Balogh Judit 2000b. A jelző. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 444–51.
- B. Lőrinczy Éva 1956a. Megengedő szerkezeteink helye a határozók és a határozói mellékmondatok rendszerében. *NyK.*: 269–81.
- B. Lőrinczy Éva 1956b. A határozók és határozói mellékmondatok rendszere. *Nyr.*: 446–53.
- B. Lőrinczy Éva 1970. A határozó. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere*. Tankönyvkiadó, Budapest, 162–259.
- Berrár Jolán 1957. A határozós szerkezetek. In: *Magyar történeti mondattan*. Tankönyvkiadó, Budapest, 92–116.
- Berrár Jolán 1967. A módhatározós és a vele rokon szerkezetek. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv története*, Tankönyvkiadó, Budapest, 446–8.
- Horváth László 2003. A tekintethatározós szerkezetek. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris, Budapest, 455.
- Kalmár Elek 1902. A határozókról. Harmadik közlemény. *NyK.*: 343–60.
- Károly Sándor 1969. A melléknévi csoport. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 159–227.
- Keszler Borbála 2000a. A szintagmák. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 349–66.
- Keszler Borbála 2000b. A határozók. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 423–51.
- Kugler Nóra 2000a. A módosítószó. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 298–302.
- Kugler Nóra 2000b. A partikula. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 275–81.
- Kugler Nóra 2001. Próbák és szempontok a módosítószók elhatárolásához. *Nyr.*: 233–41.
- Lengyel Klára 1986. Határozói igeneveink szófajváltásáról. In: Ráczy Endre (szerk.): *Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 181–217.
- Nádas Tímea 2004. *Két fejezet az igenevek szófaji-szintaktikai sajátosságaiából*. Szakdolgozat.

Nagy Ferenc–Kováts Gyula–Péter Gyula é. n. *Latin nyelvtan a gimnáziumok számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Rácz Endre 1957. A határozók osztályzásának kérdéséhez. *Nyr.*: 227–32.

Rácz Endre 1968. A határozók. In: Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné: *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest.

S. Hámori Antónia 1995. A határozói és határozószói szerkezetek. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. 462–73.

Szemere Gyula 1970. Rácz Endre–Szemere Gyula: *Mondattani elemzések*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Internetes keresők, adatbázisok:

<http://www.google.hu>

http://www.tit.oszk.hu/figyelo_www/ad_felszin.php

Nádas Tímea

SUMMARY

Nádas, Tímea

With regard to an adverbial – in present-day Hungarian

The aim of this paper is not simply to review the literature on the syntactic category traditionally called “adverbial of regard” but also to point out certain vagueness or indecision in the part-of-speech assignment of some of its exponents (adverb vs. modifier; case-marked nominal vs. postposition). The author refrains from taking sides with any of the existing classifications of adverbials, given that each has its own assets over the others, hence all have to be taken into consideration. Rather, she points out that the type of adverbial at hand is an example of the general fact that a different perspective yields a different classification, even though the definition of that syntactic category has remained unchanged for the past few decades. Of the possible exponents of adverbials of regard, those involving postpositions have recently been on the spread, especially by way of a process whereby other types of adverbials (e.g., ones that are primarily those of manner) come to be used as adverbials of regard. As a consequence of that popularity, it is also conceivable that suffixed forms will soon become more loaded in that role (the suffixes *-lag/-leg* ‘as’, *-ban/-ben* ‘in’ are among the prime candidates). On the other hand, speakers’ circumstantiality or prolixity may become annoying: for instance, in the case of multiple postpositional constructions (e.g., *a minőség szempontjából nézve* ‘seen from the point of view of quality’, *az áremelkedés viszonylatában nézve* ‘seen in relation to price rise’).